

Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja

Jakić, Dea

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:197486>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-03**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Dea Jakić

RAZVOJNE FAZE DJEČJEG LIKOVNOG IZRIČAJA

Završni rad

Zagreb, kolovoz, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Dea Jakić

RAZVOJNE FAZE DJEČJEG LIKOVNOG IZRIČAJA

Završni rad

Mentor rada:

Morana Varović Čekolj, mag.art., predavačica

Zagreb, kolovoz, 2023.

Sadržaj

Sadržaj	0
SAŽETAK	0
SUMMARY	0
1. Uvod	1
2. Razvoj dječjeg crteža	1
3. Likovni simboli.....	2
3.1. Faza izražavanja primarnim simbolima.....	2
3.2.1. Linije	3
3.2.2. Krug	6
3.3. Faza izražavanja složenim simbolima.....	6
3.3.1. Kvadrat	9
3.3.2. Spirale.....	9
3.4. Faza intelektualnog realizma	10
3.5. Faza vizualnog realizma	16
4. Rani istraživači dječjih crteža	18
5. Različite klasifikacije razvojnih faza dječjeg likovnog izražavanja	19
5.1. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po G. H. Luquetu	19
5.2. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Jeanu Piagetu.....	20
5.3. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Veljku Boduliću	21
5.4. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Hercegu, Rončeviću i Karlavarisu.....	24
5.5. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Herbertu Readu	28
5.6. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Grguriću i Jakubinu	28
6. Usporedba razvojnih faza dječjeg likovnog izražaja kod različitih autora	29
7. Kreativnost.....	31
7.1. Razvojni stupnjevi kreativnosti	32
ZAKLJUČAK.....	34
LITERATURA	35
PRILOG	36

SAŽETAK

Svako se dijete likovno izražava od najranije dobi. Svoju potrebu za likovnim izražavanjem počinje ispunjavati već u drugoj godini života, kada prvi put uzima olovku u ruku. Dječji je crtež prije svega dječji, a potom i likovni izričaj kroz koji dijete prikazuje svoje osjećaje, spoznaje te doživljava svoje okoline. On je prozor u dječju psihu koji omogućuje odraslima lakše i bolje razumiju svoju djecu. Dječji se crtež po mnogočemu razlikuje od crteža odrasle osobe. Dug je put od ostavljanja prvih tragova na papiru do svjesne primjene likovnog jezika zbog shvaćanja likovnih vrijednosti i sustava te pravaca u umjetnosti i njihovih razlika. Na tom putu djeca prolaze kroz određene razvojne faze, redoslijed kojih je programiran i jednak za svu djecu. Prirodan je i postupan. Mnogi su stručnjaci još od 19. stoljeća promatrali dječje likovno izražavanje u svrhu otkrivanja razvojnih faza, njihovih obilježja i dobnih granica. U njihovoj distinkciji postoje mnoge sličnosti, ali i razlike, najvidljivije u određivanju vremenskoga trajanja određene faze. Međutim, kroz njihovo se uspoređivanje može doći do zaključka da ih je većina dječji likovni razvoj podijelila na četiri razvojne faze. U ovom završnom radu opisuju se razvojne faze dječjeg likovnog izraza prema nekima od brojnih stručnjaka koji su utjecali na određivanje razvojnih faza kakve danas znamo. Zatim ih se uspoređuje prema njihovim sličnostima i razlikama, uz naglašavanje važnosti dječjeg likovnog izražavanja. Prvi dio ovoga završnoga rada općenito opisuje početke likovnog stvaralaštva kod djece te naglašava njegovu važnost. Zatim se svaka od četiriju razvojnih faza detaljnije objašnjava kroz primjere. Treći dio obuhvaća razvojne faze prema određenim stručnjacima koje opisuje te potom uspoređuje. U posljednjem dijelu rada govori se o kreativnosti, njezinim stupnjevima i utjecaju na razvoj dječjeg likovnog izražavanja.

Ključne riječi: dijete, likovni izričaj, razvojne faze, dječji crtež

SUMMARY

Developmental stages of children's artistic expression

Every child expresses himself artistically from an early age. He begins to fulfill his need for artistic expression in the second year of life when he first picks up a pencil. A child's drawing is first of all a child's expression, and then an artistic expression through which the child shows his feelings, knowledge, and experience of his environment. It is a window into the child's psyche that allows adults to understand their children more easily and better. A child's drawing differs from an adult's drawing in many ways. It is a long way from leaving the first traces on paper to the conscious application of artistic language due to the understanding of artistic values and systems as well as trends in art and their differences. Along the way, children go through certain developmental stages. The sequence of these developmental stages is programmed and equal for all children. It is natural and gradual. Since the 19th century, many experts have observed children's artistic expression in order to discover developmental stages, their characteristics, and age limits. In their distinction, there are many similarities, but also differences that are most visible in determining the time duration of a certain phase. However, by comparing them, one can come to the conclusion that the majority divided children's artistic development into four developmental stages. This final paper describes the developmental stages of children's artistic expression according to some of the numerous experts who had an influence in determining the developmental stages as we know them today. Then he compares them according to their similarities and differences, and in addition, emphasizes the importance of children's artistic expression. The first part of this final paper generally describes the beginnings of artistic creativity in children and emphasizes its importance. Then he explains each of the four development stages in a little more detail through examples. The third part covers the development stages according to certain experts, which it describes and then compares. And the last part of this final paper talks about creativity, its degrees, and its influence on the development of children's artistic expression.

Keywords: child, artistic expression, developmental stages, children's drawing

1. Uvod

Likovno je izražavanje potreba svakoga čovjeka jer mu ono pruža radost i sreću. Djeca se vrlo rano počinju likovno izražavati. Crteži nam omogućuju uvid u dječju svijest, razmišljanja, želje i osjećaje. Dijete kroz likovno izražavanje zadovoljava svoje potrebe, a odraslima rezultati njegova likovnoga izražavanja, odnosno likovni crteži, pružaju priliku za bolje razumijevanje djeteta.

Dječje likovno izražavanje proučavaju mnogi stručnjaci još od 19. stoljeća. Sakupljajući, promatrajući i uspoređujući dječje crteže, primijetili su da je dječje likovno izražavanje proces jednak za svu djecu. Unaprijed je predodređen, programiran, prirodan i spontan. Promatrajući djecu prilikom likovnoga izražavanja i njihove crteže, većina je tih stručnjaka zaključila da u tom procesu postoje četiri razvojne faze. Opisali su ih, okarakterizirali, odredili im naziv i dobne granice. U njihovoj distinkciji mogu se pronaći brojne sličnosti, ali i poneke razlike.

Prva je faza izražavanja primarnim simbolima u kojoj dijete „šara“ po papiru jer mu pokret povlačenja linija pruža zadovoljstvo. U drugoj fazi ili fazi izražavanja složenim simbolima dijete pokušava prikazati svoju okolinu, ali se njegov crtež ne podudara sa stvarnim izgledom okoline. Treću fazu, fazu intelektualnoga realizma, obilježava djetetovo znanje o pojedinim predmetima i poboljšanje likovnoga izraza pa linije na papiru postaju sličnije realnom izgledu predmeta u okolini. Posljednja se faza naziva fazom vizualnoga realizma jer se odlikuje uvjerljivim likovnim oblikovanjem.

Ovaj rad navodi i opisuje različite klasifikacije te ih međusobno uspoređuje u svrhu prikazivanja razvojnoga procesa dječjega likovnoga izražavanja koji je isti za svu djecu bez obzira na njihovo podrijetlo i socijalno-ekonomski status.

2. Razvoj dječjega crteža

Razvoj osnovnih likovnih sposobnosti u likovnom izražavanju najmanje djece teče određenim, programiranim slijedom. Predodređeno je da se svaka razvojna faza nastavlja na prethodnu. Čim ovladaju hodanjem i ostalim osnovnim pokretima (između druge i treće

godine života), djeca počinju primjećivati kako drugi ljudi pomiču ruku u kojoj drže olovku, ili nešto slično, po površini papira. Čim im se pruži prilika, i sama kreću s istraživanjem. Djeca aktivno percipiraju pojave pred sobom, a unutrašnji ih poriv pokreće da nešto što su percipirala i sama probaju napraviti. Dijete u toj dobi ne pomiče svoju ruku mehanički, već to radi njegova svijest. Taj je proces identičan procesu u kojem osoba s paraliziranim udovima počne ponovno učiti upotrebljavati ih. Kroz pomicanje ruke u kojoj je olovka ili neki drugi likovni pribor dijete će shvatiti da je posljedica trag koji ostaje na papiru u vidu linije. „To je veliko otkriće za dijete i ono to doživljava i pokazuje kao veliku radost.“(Belamarić, 1986)

Prema Belamarić (1986), razvoj likovne sposobnosti kod djece je prirodan, suptilan, funkcionalan i moćan program te se ne smije ometati i interferirati s njim. Dijete od nas treba sredstva za rad te potvrdu da je aktivnost pozitivna i vrijedna. Uz pomoć djetetova tumačenja vlastitih likovnih djela možemo razumjeti njegovo viđenje svijeta. No ipak ne smijemo prisiljavati dijete da nam priča o svom djelu. Djeca će nam često reći „Ne znam“ ili nam neće odgovoriti kada ih pitamo što su nacrtala jer se još uvijek ne znaju dovoljno dobro verbalno izraziti da nam odgovore na to pitanje. Iako su svoju ideju izrazila likovnim jezikom, onim govornim još uvijek ne mogu.

3. Likovni simboli

Likovni su simboli grafički elementi koji vizualno predstavljaju ideje, pojmove, koncepte i sl. Simboli su svuda oko nas. Oni na apstraktan način ukazuju na ono što predstavljaju (Novinc, 2014). Prirodno se i spontano javljaju kod sve djece, zbog čega se dječji likovni izričaj na njima temelji (Belamarić, 1987).

3.1. Faza izražavanja primarnim simbolima

Faza izražavanja primarnim simbolima dijeli se na nekoliko razdoblja:

1. Prvu fazu izražavanja primarnim simbolima obilježava neposredni likovni izraz. Naziva ga se i slučajnim izrazom, iako je on itekako namjeren. Dijete u ovoj fazi prvi put uzima olovku u ruku pa su mu crteži sastavljeni od crta jednostavnih pokreta. Olovku drži grčevito između prstiju, a zglob uopće ne pomiče. Često ni ne gleda u papir dok crta, a olovku

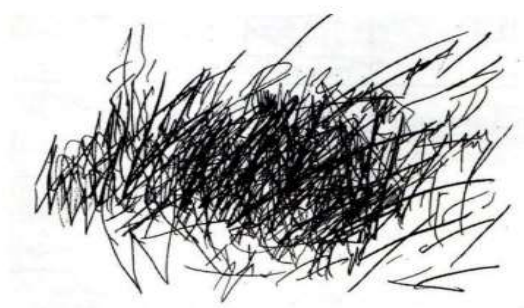
odnosno sredstvo kojim crta gotovo uopće ne podiže s papira. Na crtanje ga motivira užitak pokreta, a slika je samo njegova posljedica. Ova je faza prisutna kod sve djece te je prvi korak u razvoju kontrole nad alatom kojim crtaju i sposobnosti da taj alat ostavlja tragove baš tamo gdje ona žele.

2. Iako je odraslima teško prepoznati oblike koje su nacrtala, djeca već u trećoj godini života počinju imenovati nacrtano. U ovoj fazi dijete još uvijek započinje crtati bez jasne zamisli, ali nakon nekoga vremena linije počinju dobivati značenje po nekoj sličnosti. Tijekom crtanja dijete počinje uočavati odnos onoga što je nacrtalo s nekim objektom ili događajem iz okoline. To predstavlja napredak u odnosu na prethodnu fazu te na samu fizičku kontrolu linije. Također, u ovoj fazi djeca slobodnom rukom pridržavaju papir, a trajanje crtanja duplo se produžuje u odnosu na prethodnu fazu.

3. Ova faza predstavlja kontrolirano crtanje. U njoj dijete pomiče i lakat i rame i prste te tako ima puno bolju kontrolu nad povlačenjem linija, što mu omogućuje da, osim linija, počne crtati i krugove. To je prvi organizirani oblik koji dijete savlada. U ovoj fazi djeca počinju prikazivati i čovjeka: jednostavnim sklopom krugova, ovala te ravnih linija, a takav njegov prikaz karakterističan je i univerzalan za svu djecu (Grgurić i Jakubin, 1996).

3.2.1. Linije

Linija je element koji dijete najprije počinje koristiti. Stvaranje linija na papiru postaje vrsta dječjega izražavanja tek kad ono nacrtano i ono rečeno postane povezano—predodžba pretvorena u linije i znakove. U samim počecima dječjega likovnoga izričaja to su dvije paralelne radnje. Izražavanje linijama obično se događa u drugoj godini života (slika 1), ali to se može dogoditi i ranije i kasnije jer je svako dijete drugačije, pa je drugačiji i njegov razvoj.

Slika 1. Prvi pokušaji. Olovka (2 g.)

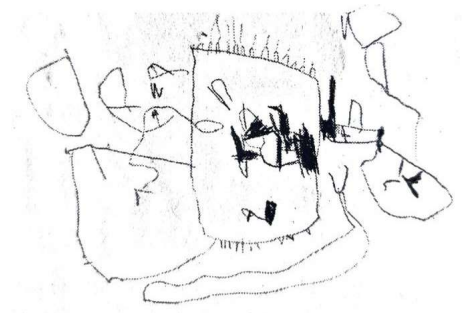
Postoje razne vrste linija: ravne, zakrivljene, vodoravne, kose, deblje, tanje... Dijete svaku od njih koristi kako bi izrazilo različite aspekte življenja i postojanja. Kružne linije određuju prostor, dok vibrirajuće linije označavaju unutrašnju životnost nečega. Vibrirajućim, odnosno treperavim linijama dijete prikazuje kretanje, životnost sudionika prikazanoga događaja, sile koje su uzrok svemu (slika 2). Najmlađa djeca, promatrajući neku radnju, usmjeravaju pažnju na samu aktivnost, koja uvijek sadržava neku vrstu kretanja. „Predmeti – stvari u dječjem poimanju postoje isključivo radi nekog činjenja kojemu samo asistiraju, a same po sebi nisu bitne“ (Belamarić, 1986).

Slika 2. „*Moja sestra pleše*“. Linije uz noge i ruke označuju plesne pokrete. Desno je gitara, a crte iznad nje označuju zvukove. Olovka (4 g.)

Ravne linije motorički je teže prikazati jer zahtijevaju dobru kontrolu ruke, a uz to i koncentraciju i namjeru. Njih dijete koristi kad otkrije prve dimenzije, odnosno smjer prostora, kako bi prikazalo kretanje u jednom smjeru. Vodoravnom linijom dijete prikazuje širenje u prostoru. „Vodoravna crta djeluje mirno, opušteno, statično pa stoga simbolizira mir, opuštanje, smrt, blagostanje.“ (Jakubin, 1999) Okomite, uspravne linije prikazuju kretanje u dubinu ili u visinu. „Uspravna crta je otpor vodoravnoj, pa po svom djelovanju i djeluje suprotno. Izaziva osjećaj uspravnog kretanja, uzrasta, uzdignuća, življenja. Simbolizira život i rast.“ (Jakubin, 1999) Kose linije dijete također koristi za prikaz kretanja, ali one mogu predstavljati i nešto nestabilno, nesigurno, nešto što može pasti. „Dijagonalne ili kose linije u raznim smjerovima izazivaju osjećaj kretanja, gibanja, prostornosti.“ (Jakubin, 1999)

Sve linije mogu biti i tamne i svijetle. Iako se tamnoća, odnosno debljina linije možda čini slučajnom, ona to nije. Tamnim linijama dijete označava prisutnost materije, nečega neživog, nečega što se samo od sebe ne kreće(slika 3).

Slika 3. Dijete pokazuje veću kontrolu i koncentraciju crta u nekim dijelovima. Olovka (3 g.)

Dijete od druge do četvrte godine vidi čovjeka i sva živa bića kao živu energiju i aktivnu silu pa i njih prikazuje linijom. Fizički izgled čovjeka i njegov oblik nije mu bitan.

Djeca se ne služe linijama samo na papiru. One se mogu vidjeti i na dječjim radovima od gline. „Građevine“ počinju izrađivati tek između pete i šeste godine. Do tada je njihova pažnja usmjerena samo na kretanje, činjenje neke aktivnosti. Zato su njihovi radovi od gline plošni, a u njih su urezane crtice, linije koje predstavljaju radnje. Na slici 4 nalazi se dječji uradak od gline na temu novina. U sredini su ucrtani znakovi koji prikazuju slova i fotografiju koji se mogu pronaći u novinama, a linije urezane u rubove označavaju listanje (Belamarić, 1986).

Slika 4.Novine. Na plohu djelomično uglatog oblika ucrtani su znakovi za slova i „fotografiju“

3.1.2 *Krug*

Izražavanje linijama postupno i prirodno vodi do izražavanja uz pomoć krugova. Krug je prvi oblik koji djeca ostvaruju (Belamarić, 1986). On nastaje postupnim kontroliranjem toka i kretanja linija, a u početku dječjega likovnog izričaja predstavlja pojedinačni oblik, čovjeka, životinje i stvari. Krug je njihov simbol, a poslije može predstavljati cjelovitost i potpunost (Belamarić, 1987). Čovjek je u djetetovoj glavi jedna cjelina. Cjelina koja se kreće. Zato ga predstavlja krugom (slika 5). Ta cjelina se kreće, a pokreće ju sila, energija, koja je prikazana linijom. Suprotno tome, neka će djeca živa bića prikazivati dvjema linijama između kojih je nekoliko krugova (Belamarić, 1986).

Slika 5. Prvi prikaz čovjeka.

Primarni simbol glava – noge, olovka (3,5 g.)

Dijete ponekad krugovima predstavlja i prostor te odnose unutar prostora. Krug unutar kruga s dijagonalnom linijom predstavlja manji prostor unutar većeg (Belamarić, 1986).

3.2. *Faza izražavanja složenim simbolima*

„Crteži ove faze razvitka djetetove likovnosti ispunjeni su složenim simbolima koji se ne odnose na konkretne objekte nego na njihove značajke ili na akciju. Neki od simbola predstavljaju žurbu, skakanje, plesanje, zvukove, a ponekad nevrijeme, oluju, vjetar.“ (Grgurić i Jakubin, 1996)

Prema Grgurić i Jakubinu (1996), faza izražavanja složenim simbolima dijeli se na dvije podfaze:

1. faza: likovna aktivnost – likovno djelo – misaone operacije

2. faza: misaone operacije – likovna aktivnost – likovno djelo

U prvoj fazi likovna aktivnost i likovno djelo nastaju kao posljedica misaonih operacija, dok su u drugoj fazi one uzrok koji dovodi do likovnih djela preko likovnih aktivnosti, ali i do novih spoznaja. Dijete tako kontrolom misaonih operacija i kontrolom ruke dolazi do ostvarenja onoga što je htjelo prikazati i nacrtati. Stoga je važno svakom djetetu omogućiti proživljavanje prethodne faze, faze izražavanja primarnim simbolima, kako bi ono što prije aktiviralo misaone operacije.

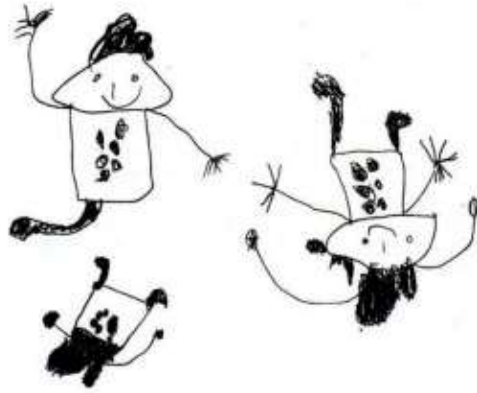
To što u ovoj fazi misaone operacije pokreću likovno izražavanje ne znači da dijete ne može više mijenjati početni plan crtanja. Dijete ima ideju koju planira slijediti, ali je ona i dalje promjenjiva. Djeca crtanjem bilježe tok svojih misli, što se može potvrditi i time što tijekom crtanja često razgovaraju sama sa sobom, ali i s onim što su nacrtala.

Prema Belamarić (1996), faza izražavanja složenim simbolima započinje između četvrte i pete godine djetetova života. U toj fazi dijete počinje svoju pažnju usmjeravati na dijelove koji tvore cjelinu. Stoga krug prestaje biti simbol za cjelovitost čovjeka te postaje simbolom za njegovu glavu. Pojedine dijelove dijete označava osnovnim simbolima i od njih sastavlja cjelovit oblik, koji i kao takav ostaje simbol. U fazi izražavanja složenim simbolima prvi se put javlja različito prikazivanje ljudi i životinja, najčešće definiranih repom. Također, prvi se put javlja i različito prikazivanje spolova, a razlika se očituje duljinom kose ili poslije odjećom (slika 6).

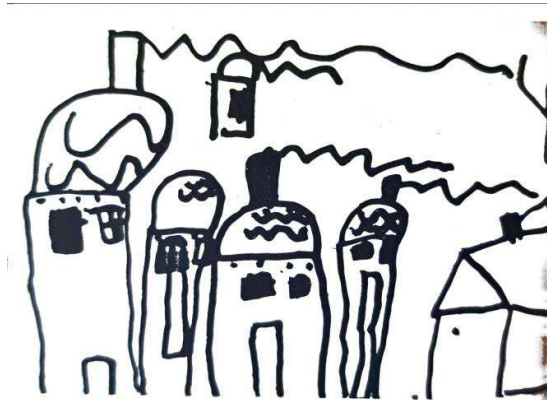
Slika 6. Prikaz razlike u spolu kosom i odjećom

Na početku ove faze dijete se trudi iskoristiti sav slobodni prostor za crtanje. Često rotira papir kako bi lakše pristupilo svim njegovim praznim prostorima, što rezultira time da su sve figure ili objekti okrenuti na svoju stranu (slika 7). Poliperspektiva omogućuje da se crtež promatra s više strana i kutova gledanja.

Slika 7. „U igri“. Nacrtni likovi nasumice su raspoređeni po papiru. Okrenuti su naprijed kao da lebde. Olovka (4 g.)

Osim perspektive, i proporcije su djetetu još uvijek nedostupne. Zato često pronalazimo figure s pretjerano izduženim određenim dijelovima tijela, često ekstremitetima. Tek pred kraj ove faze dijete figure smješta na rub papira, koji simbolizira tlo. Figure više ne lebde u zraku te imaju uspravan položaj (slika 8) (Grgurić i Jakubin, 1996).

Slika 8. Dijete, 5 godina, Moj grad

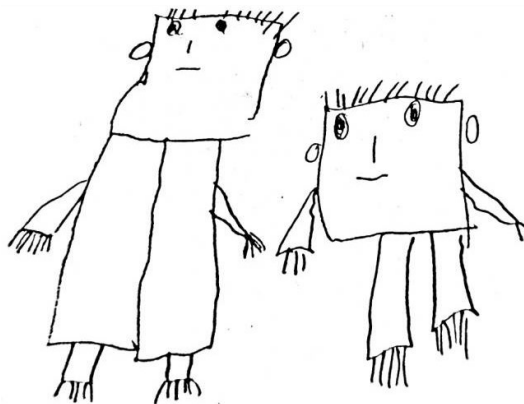
Primjer prostornog prikaza (Dijete sređuje objekte na horizontalnoj liniji ili na donjem rubu crtaćeg papira na relaciji lijevo-desno)

Nakon kruga i uglatih oblika, djeca otkrivaju i trokut, koji ugrađuju u svoje oblike. Otkriće trokuta često znači njegovo često primjenjivanje u različitim sadržajima i u svim likovnim medijima (Belamarić, 1986).

Herceg i suradnici (2010) ovu fazu nazivaju i fazom sheme jer se u njoj javljaju prepoznatljive figure i objekti s najjednostavnijim elementima.

3.2.1. Kvadrat

Da bi djeca počela crtati kvadrate, prvo moraju primijetiti da postoji razlika između oblika i njihovih zaobljenih ili uglatih dijelova. Zatim će neko vrijeme crtati oblik koji podsjeća i na krug i na kvadrat. Kad otkrije uglati oblik, on postaje opći simbol za sve: bilo koje biće, stvar ili cjelinu (slika 9). To se često događa između druge i četvrte godine djetetova života, ali može i ranije u slučaju da djetetu netko pokaže kako crtati kvadrat. Tada djeca odustaju od svoje interpretacije i viđenja pa traže od odrasle osobe da im oni nacrtaju. To remeti prirodni tijek procesa dječjega likovnog razvoja (Belamarić, 1986).

Slika 9. „Moj tata i ja“. Olovka (4 g.)

3.2.2. Spirale

Sve do otkrića spirale dijete koristi i krug i kvadrat kako bi prikazalo čovjeka. S njezinim otkrićem, spirala postaje glavni simbol za prikazivanje svih živih bića (slika 10) (Belamarić, 1986).

Slika 10. Djetetov crtež spiralama i ravnim linijama

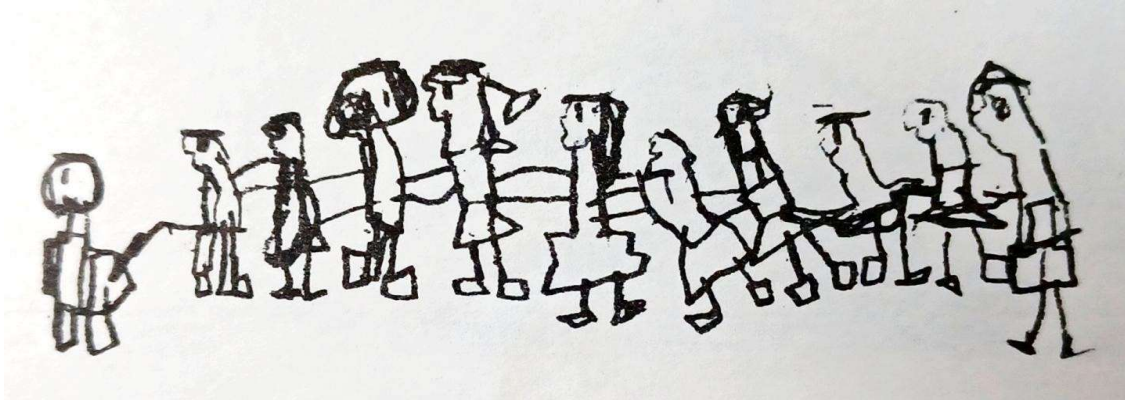
3.3. Faza intelektualnoga realizma

Nakon faze izražavanja složenim simbolima, dijete ulazi u fazu intelektualnoga realizma koju obilježava veća sposobnost likovnoga izražavanja i bogatiji likovni izraz. Razne fizičke, fiziološke i društvene promjene koje se događaju djetetu oblikovane su socijalizacijom. Socijalizacija je proces oblikovanja našega ponašanja koji je pod utjecajem društva i okoline (Supek 2009, prema Grgurić i Jakubin 1996).

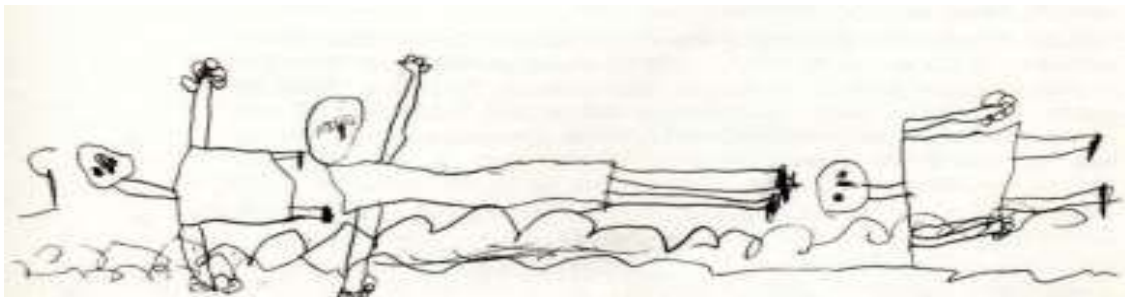
S godinama se razvijaju i socijalni odnosi. Razdoblje između šeste i jedanaeste godine djetetova života, odnosno po našem školskom sustavu razdoblje razredne nastave, obilježeno je izrazito velikom željom djece da budu prihvaćena u društvu. U slučaju da ta želja ostane nezadovoljena i pojedinac bude izoliran od grupe, doći će do posljedica na daljnji društveni život te na prilagodljivost novim situacijama ili okruženjima.

Osim veće sposobnosti likovnoga izražavanja i bogatijega likovnoga izraza, u fazi intelektualnoga realizma pojavljuju se i početci apstraktnoga mišljenja. To ne znači da dijete u svojem likovnom izražavanju ne koristi maštu. Mašta ostavlja tragove i na njegovim emocijama i na postupcima. Dijete svijet prihvaća spontano i prirodno jer još uvijek ne može razlikovati emocionalno od intelektualnoga doživljavanja. Takav se doživljaj vidi i u dječjem likovnom radu, pa Grgurić i Jakubin (1996) takav rad nazivaju likovno-spontanim.

U fazi intelektualnoga realizma prvi se put pojavljuje prikazivanje čovjeka ili objekata u profilu (slika 11) te pokreta (slika 12). Prikazi sadržaja iz života postaju objektivniji, ali se često mogu pronaći individualna rješenja za određene stvari ili bića. Proporcije postaju usklađenije, a odnos cjeline i detalja razrjeđeniji.

Slika 11. Prikaz ljudi iz različitih profila

Slika 12. Prikaz čovjeka u pokretu (plivanje)

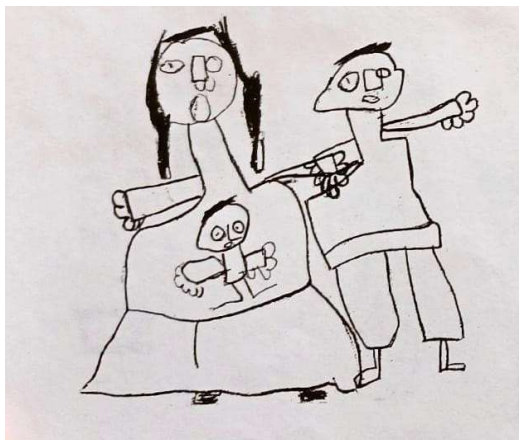
Prema Grgurić i Jakubinu (1996), u ovoj fazi nastaju određeni načini prikazivanja koje odrasli ne razumiju, ali oni ipak pokazuju neke zakonitosti. To su transparentni prikaz, prikaz akcije u fazama kretanja, emotivna proporcija, prevaljivanje oblika, rasklapanje oblika, vertikalna perspektiva, obrnuta perspektiva te poliperspektiva.

1. Transparentni prikaz

Kada dijete crta npr. kuću, ono ne crta samo njezinu fasadu već i njezin interijer s predmetima koje voli (slika 13). Takav prikaz rezultat je njegova znanja i predodžbe. Transparentnost se može vidjeti i u prikazu trudnice, primjerice kada dijete prikazuje svoju mamu, koja u trbuhu nosi njegovu brata ili sestru (slika 14).

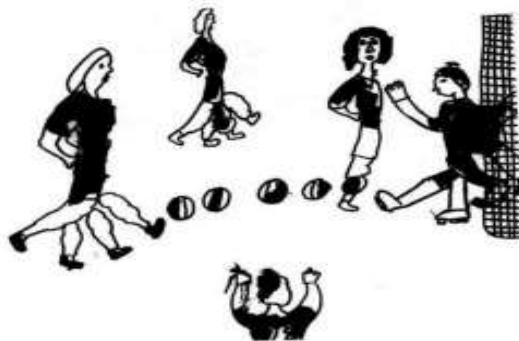
Slika 13., „Lutka u tavanskoj sobi“. Transparentnost prikaza, desno dodatni sadržaji izvan kuće koji se događaju u kući i kućica za ptice, vanjski prostor. Olovka (5,5 g.)

Slika 14., „Mama i tata. Mama je debela jer nosi seku“. Olovka (4 g.)

2. Prikaz akcije u fazama kretanja

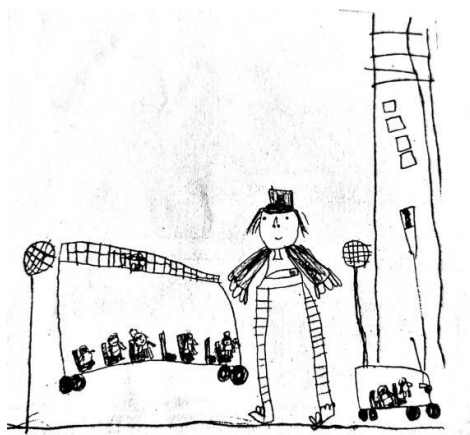
Djeca ponekad prikazuju akcije kroz faze kretanja, odnosno vremenski slijed. Primjerice, ako dijete želi prikazati nogometaša kako zabija gol, nacrtat će kako on prvo uzima loptu, zatim kako se ona kotrlja po tlu te kako konačno ukazi u gol (slika 15).

Slika 15. „Nogomet“. Za oznaku kretanja, učenik multiplicira noge i loptu u putanji. Olovka (8 g.)

3. Emotivna proporcija

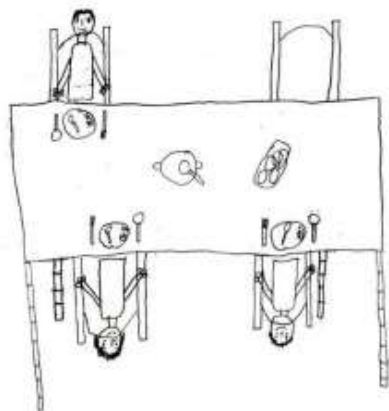
Djeca u svojim likovnim radovima često znatno povećavaju osobe ili predmete koji im puno znače (slika 16). Proporcije nisu realne već emotivne, što znači da ako su im npr. miš i slon jednako važni, bit će prikazani jednake veličine, iako je jedna životinja puno veća od druge. Dječji radovi govore ne samo o naslikanim likovima već i o samom djetetu jer ono kroz svoja djela djeluje na okolinu te ju raspoređuje po svojim osobnim interesima.

Slika 16. „U prometu“. (Policajac je najvažniji lik. Olovka (5 g.)

4. Prevaljivanje oblika

Ako dijete dobije zadatak da nacрта svoju obitelj za stolom, ono će okretati papir tako da će na kraju svaka osoba imati svoje tlo (slika 17). Ono ne vodi računa o jednoj zajedničkoj liniji tla pa se čini kao da su svi oblici prevaljeni na tlo.

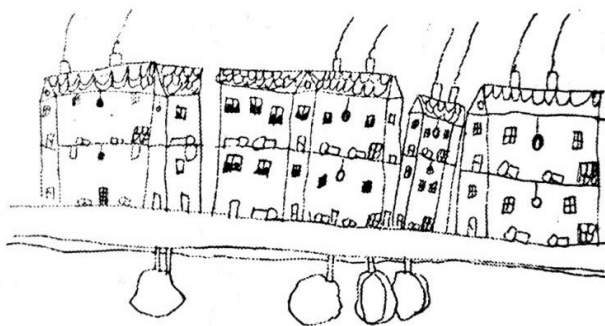

Slika 17. „Obitelj za stolom“.

Likovi i stolci prevajeni u ravninu papira. Poliperspektiva. Olovka (8 g.)

5. Rasklapanje oblika

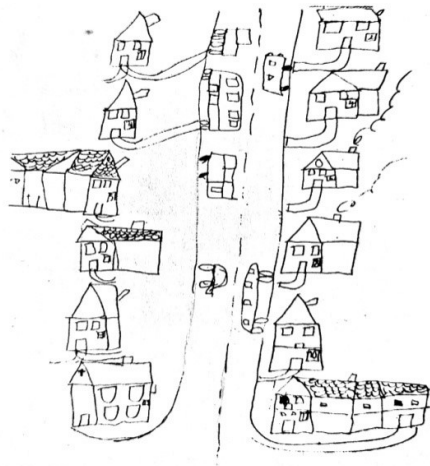
Rasklapanje oblika često se može primijetiti u prikazu kuća. Kuću koju želi nacrtati dijete sagledava sa svih strana pa se na crtežu nalaze i prednja i stražnja i bočne strane iste kuće (slika 18). Ovaj način likovnoga izražavanja Piaget tumači kao egocentrizam percepcije, odnosno nesposobnošću zauzimanja objektivnoga stava.

Slika 18. „Kuće u nizu“. Rasklopljeni oblik. Kuće sagledane s prednje, zadnje i s bočnih strana. Transparentnost kuća i prevajenost drveća. Olovka (8 g.)

6. Vertikalna perspektiva

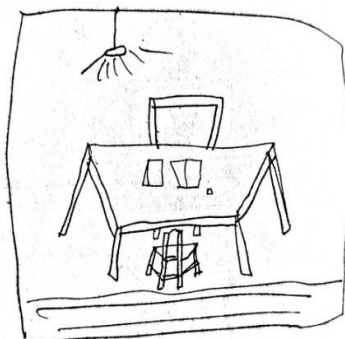
Vertikalna je perspektiva zapravo okomito nizanje oblika. Ono što je u prvom planu slike manifestira se na dnu papira, a prema vrhu se niže ono što je prostorno dalje. Npr. prikaz kuća u ulici (slika 19).

Slika 19. „Ulica“. Vertikalna perspektiva. Olovka (7 g.)

7. Obrnuta perspektiva

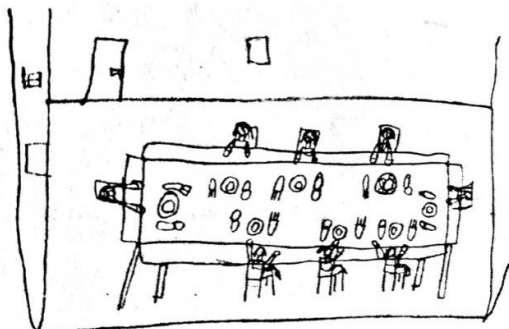
Obrnuta perspektiva često se može primijetiti u prikazu prostora i prostornih objekata. Djeca iskrivljavaju viđeno pa ono prostorno bliže prikazuju kao manje, a ono što je prostorno dalje kao veće (slika 20).

Slika 20. „Radni stol“. Obrnuta perspektiva. Olovka (7 g.)

8. Poliperspektiva

Djeca često promatrani objekt prikazuju s više različitih strana, različitih kutova gledanja, očista i stajališta (slika 21). Tako će na istom crtežu neke likove i predmete prikazati odozgo, iz ptičje perspektive, neke frontalno, a neke sa strane, iz profila.

Slika 21. „Obitelj za stolom“.

Poliperspektiva. Olovka (6 g.)

„U fazi intelektualnog realizma dijete povlači crtu hrabro, bez straha – obris predmeta sastavljen iz više crta javlja se rijetko.“ (Grgurić i Jakubin, 1996) Crte koje dijete koristi mogu biti i tvrde i meke, a za obojene plohe još uvijek ne mari. Obrisna linija u boji dovoljna je da se zna da je nacrtani objekt te boje. Djeca biraju boje prema trenutnom raspoloženju, pa je i to dobar indikator njihova unutrašnjega doživljaja boli i radosti. Međutim, treba uzeti u obzir nedostupnost svih boja u svakom trenutku, raspored boja u neposrednoj okolini te činjenicu da mlađa djeca pronalaze užitak u crtanju s različitim bojama bez podsvjesne odluke o izboru.

Učenicima razredne nastave pažnja se usmjerava na uočavanje kromatskih boja te njihovih kromatskih i tonskih vrijednosti. Zato su npr. jabuke i šipci uvijek crvene boje, a limuni i kruške žute. Tonska modelacija i koloristička modulacija još im nisu poznate, kao ni prikaz volumena, ali to ne umanjuje kolorističko i tonsko bogatstvo crteža kao ni njegovu ekspresivnost.

Grgurić i Jakubin (1996) fazu intelektualnoga realizma nazivaju i zlatnim dobom dječjega likovnoga stvaranja i izražavanja zbog sve veće likovno-tehničke zrelosti, početaka apstraktnoga mišljenja te mogućnosti i prilagodljivosti različitim uvjetima, koji rezultiraju zanimljivim i ekspresivnim likovnim postignućima.

3.4. Faza vizualnoga realizma

Fazu vizualnoga realizma obilježava realističnije izražavanje objekata do kojega, među ostalim, dolazi zbog razvoja psihofizičkih sposobnosti te interesa za vlastitu osobnost i sredinu. Na dječjim se crtežima može pronaći sve više detalja, skladnijih proporcija i prostornih odnosa.

Na ovu razvojnu fazu utječu i predpubertet te pubertet. Dijete formira svoj karakter i lik, što se manifestira sukobljavanjem sa sredinom te izdvajanjem osobnosti iz iste. Također, javljaju se i unutarnje krize, koje se prevladavaju uz pomoć mašte. „Mašta adolescenata, koja više nije dječja, nego mašta čežnje s pomoću koje on podnosi sve tragedije u sukobu sa sredinom, osigurava daljnji razvitak mlade osobe“ (Grgurić i Jakubin, 1996). Poslije ovoga razdoblja mašta ostaje u drugom planu, što uvelike utječe i osiromašuje psihički život i likovni izraz mnogih adolescenata.

Djeca su do sada prevladala elemente prethodnih faza, poput gradnje slike kao koherentne cjeline i prijašnjih načina prikazivanja prostora. Ona svjesno i postupno usvajaju geometrijsku (slika 22), zračnu (slika 23) i kolorističku perspektivu.

Slika 22. „Motiv iz Zagreba“. Geometrijska perspektiva, prostorni odnosi, cjelina-detalji.

Lavirani tuš (11 g.)

Slika 23. „Pogled na zagrebačku goru“. Zračna perspektiva. Gvaš (13 g.)

Osim usvajanja novih perspektiva, djeca ove dobi, istražujući postupno, usvajaju svijetlo i sjenu te tonsku modulaciju pa tako spontano gube plošni izraz. Ako imaju dobroga

učitelja koji usmjerava i vodi, moći će razumjeti i izraziti kolorističku modulaciju. Prema Grgurić i Jakubin (1996), time završava faza vizualnoga realizma jer djeca u svom likovnom izrazu „postaju odrasli“. Nakon ove faze ekspresivnost i ljepota onoga „pravoga“ spontanoga dječjega izraza više ne postoje.

4. Rani istraživači dječjih crteža

Likovnost za djecu i odrasle nije ista. Djeca kroz likovnost prikazuju svoju interpretaciju okoline, viđanje svijeta i percepciju, koja se mijenja kako se dijete razvija i raste. Njihovi crteži daju nam uvid u njihove misli, osjećaje, brige i maštu. Oni su prozor u dječje probleme, uspomene i doživljaje (Löwenfeld i Brittain, 1987).

Maley (2009, prema Cox, 2005) navodi da je istraživanje dječjih crteža započelo već u 19. stoljeću. Smatra se da je Rodolphe Topffer, švicarski učitelj, napisao dva poglavlja na temu dječjih crteža još 1848. godine. No ova se tema počinje više razrađivati tek 1885. godine, kada je Ebenezer Cooke objavio članak koji se temeljio na opservaciji sukcesivnih faza dječjega likovnoga razvoja. Njegov je rad uvelike utjecao na ovo područje pa se likovni odgoj u školama postupno prilagođavao dječjem mentalitetu, razvoju i interesima (Maley 2009, prema Goodenough, 1926).

Dvije godine poslije, likovni kritičar i povjesničar umjetnosti Corrado Ricci objavio je rad „Umjetnost male djece“ u kojem je opisao likovne radove skupine djece koju je promatrao. Smatra se da je ovo jedan od prvih takvih zapisa (Maley 2009, prema Di Leo 1973). Karl Gotthard Lamprecht proveo je 1906. godine istraživanje, u kojem je prikupljao dječje radove sa svih strana svijeta, nastale u standardiziranim uvjetima. Iako je skupio pozamašnu kolekciju dječjih radova, njegova studija nikad nije dovršena, a objavljen je samo mali dio istraživanja. Godinu dana poslije, švicarski dječji psiholog i edukacijski stručnjak Édouard Claparède započeo je istraživački projekt koji se temeljio na razvojnim fazama dječjega likovnoga izražaja i općoj intelektualnoj sposobnosti kao indikatorom školskih postignuća (Maley, 2009).

5. Različite klasifikacije razvojnih faza dječjeg likovnog izražavanja

5.1. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po G. H. Luquetu

Georges-Henry Luquet bavio se istraživanjem crteža svoje kćeri koje je sakupljao kroz njezinih prvih šest godina života, numerirao ih, datirao te zapisao uvjete u kojima je crtež nastao i njezine komentare na njega. Na temelju prikupljenih radova, kojih je bilo oko 1500, dječji likovni izričaj podijelio je na četiri razvojne faze (Maley, 2009).

Fazu slučajnoga realizma Luquet opisuje kao fazu slučajnoga šaranja. Smatrao je da djeca od druge do četvrte godine nisu svjesna da njihovo šaranje može nešto predstavljati te da je ono slučajno jer je rezultat psihomotoričkoga i osjetilnoga doživljaja djeteta koje uživa u povlačenju linija (slika 23). Prema Luquetu, dječji crteži nastaju nesvjesno sve do kraja ove faze, kada dijete počne prikazivati svoju okolinu. Do tada su svi dječji radovi „slučajno postignuti crteži“, stoga ovu fazu i naziva fazom slučajnoga realizma (Maley, 2009, prema Luquet, 1913).

Slika 24. Kružno risanje. Olovka (2 g.)

Faza neuspjeloga realizma nastupa kada dijete kada počinje stvarati likovna djela s namjerom. Luquet smatra da je to velik napredak te da ova faza traje od četvrte do šeste godine djetetova života. Ovo je zapravo faza sheme, a Luquet je naziva fazom neuspjeloga realizma jer smatra da spoznajno-iskustveni aspekt još uvijek nije dovoljno razvijen. Dijete prikazuje okolinu sa svojega osobnoga stajališta, s izraženim emocionalnim elementima i detaljima.

Faza intelektualnoga realizma traje od djetetove šeste do jedanaeste godine, a očituje se u količini sadržaja crteža. U ovoj fazi dijete, osim vizualnih iskustava, posjeduje i znanje o

predmetima pa su njegovi crteži bogati informacijama. U narativnom dijelu ove faze djetete povezuje sadržaje crteža, iako još uvijek u radovima prikazuje svoju okolinu.

Faza vizualnoga realizma traje od jedanaeste do četrnaeste godine, a obilježava ju crtanje na osnovi vizualnih iskustava, a ne na osnovi ograničenoga znanja i mišljenja djeteta. Dijete u ovoj fazi zanemaruje svoje znanje o predmetima i njihovim objektivnim odnosima kako bi uspostavilo njihov prividan odnos. Karakterizira ju uvjerljivo likovno oblikovanje, tehnička spretnost, emocijska neutralnost detalja te napredna spoznaja. U ovoj su fazi dječji crteži sličniji izrazu odraslih nego dječjim frazama (slika 24) (Grgurić i Jakubin, 1996).

Slika 25. Učenik, 14 godina, Mrtva priroda Optički metoda oblikovanja

5.2. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Jeanu Piagetu

Jean Piaget, švicarski psiholog i filozof, jedan je od najznačajnijih istraživača dječjega kognitivnoga razvoja. Smatrao je da su dječji razvoj i učenje rezultat aktivnoga konzumiranja znanja dobivenoga manipulacijom svoje okoline i vlastitoga istraživanja svijeta. Do tada se vjerovalo da se znanje i iskustvo razvijaju putem primanja i potvrđivanja znanja od odraslih. Na Piagetovu teoriju o razvojnim fazama dječjega likovnog izričaja utjecale su ideje koje je postavio Luquet (Maley, 2009, prema Luquet 1923).

Faza šaranja je, prema Piagetu, prva faza dječjega likovnoga izričaja, a karakterizira ju nesvjesno crtanje u svrhu dobivanja užitka iz pokreta. Traje do četvrte godine djetetova života.

Faza slučajne sposobnosti započinje oko četvrte godine, a traje do otprilike šeste godine djetetova života. Obilježava je nepodudaranje crteža s percepcijom te nespretnost pokreta (Maley, 2009, prema Piaget i Inhelder, 1956).

Faza intelektualnoga realizma obilježava dječje crtanje svega onoga što se nalazi ispred djeteta. To znači da se dječji likovni izraz u toj fazi ne temelji na čistoj vizualnoj percepciji nekoga objekta. Ta faza traje od oko šeste ili sedme godine do oko devete ili desete godine djetetova života (Maley, 2009, prema Piaget i Inhelder, 1956).

Faza vizualnoga realizma počinje oko devete ili desete godine života kada djeca počnu u svojem likovnom izražaju sažimati percepciju, razdaljine i proporcije (slika 25) (Maley, 2009, prema Piaget i Inhelder, 1956).

Slika 26.Dijete, 9 godina,Partizan

Primjer prostornog prikaza

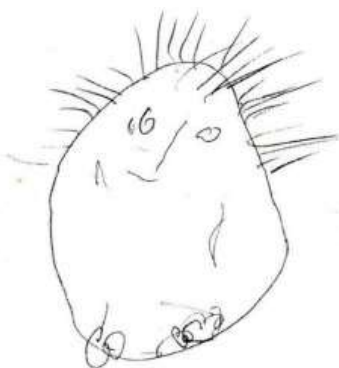
5.3. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Veljku Boduliću

Kipar, slikar i pedagog Veljko Boduliću knjizi „Umjetnički i dječji crtež“, objavljenoj 1982. godine, piše o rezultatima istraživanja stručnjaka koji su proučavanjem dječjih crteža te psihofizičkoga razvoja djece došli do zaključka da se svako dijete može likovno izražavati.

Prema Boduliću (1982), faza šaranja započinje nakon navršene druge godine života, kada se djeca počinju igrati i s crtačkim priborom. Prelazeći po nekoj podlozi s olovkom, kredom ili ugljenom primijetiti će da to na njoj ostavlja trag. Taj će trag htjeti ponoviti, ali ne zato da se likovno izraze već zato što se djetetu sviđa grafički učinak i pokret ruke koji radi. To mu stvara osjećaj iznenađenja i veselja. U toj fazi dijete još uvijek nije otkrilo da se pomoću papira i olovke može izražavati pa nema svjesnu želju da nešto likovno prikaže. Za dijete je crtanje samo motorička aktivnost.

„Iako svoje oblike djeca konkretno nazivaju, u njima ona ne vide i ne misle stvarni izgled oblika, već život u njima.“ (Belamarić, 1986). Tek kada dijete savlada crtačke grafičke elemente crtu, mrlju i točku, ono u njima počinje primjećivati sličnosti s objektima. Tako dijete u svojim šarama može vidjeti bilo koju stvar koju je nekada prije vidjelo, čak i ako njegov oblik nije isti kao i ono što je dijete nacrtalo. Imenovanjem nacrtanog motorička aktivnost postaje i misao. U ranoj fazi šaranja aktivnost potiče misao, a kasnije misao potiče aktivnost. Kroz misao nastaju nove asocijacije i ideje.

Faza šaranja okarakterizirana je krugom (slika 27), jednostavnim likovnim simbolom (iako u toj fazi još uvijek ništa ne predstavlja) koji nije teško nacrtati jer se crta savija kontinuirano i bez prekida. Također, anatomski građa ruke uvjetuje crtanje kruga kao prvoga lika koji djeca crtaju. Zato u fazi šaranja ne možemo pronaći likove poput kvadrata ili pravokutnika (Bodulić, 1982).

Slika 27.Dijete, 4 godine,kružne šare

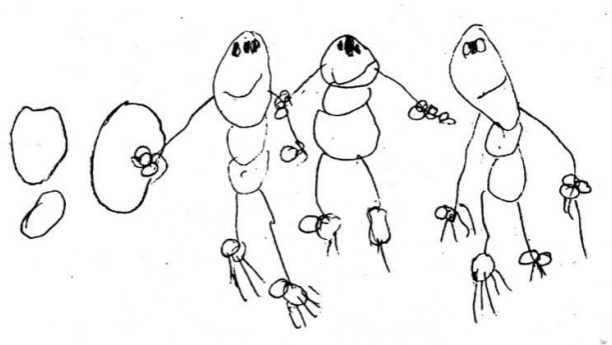
Čovjek je čest motiv u dječjem likovnom izričaju. U početku je prikazan samo kao krug s crtom, koja označava njegovo kretanje i živost. Faza predsheme i sheme započinje kada dijete shvati da čovjek nije samo živo biće koje se kreće, pa se pažnja usmjeravana čovjekovu drugu bitnu sposobnost –percepciju. Unutar kruga, odnosno čovjeka, djeca crtaju

dva dodatna kruga (slika 28) koja ne predstavljaju okrugle oči već označavaju sposobnost percipiranja. Zato se lako mogu pronaći crteži u kojima je dijete nacrtalo samo jedno oko (Belamarić, 1986).

Slika 28. „Moja baka“. Olovka (3 g.)

Zatim slijede ekstremiteti, često prvo noge pa ruke. Djeca udove prvo označavaju linijama, koje predstavljaju snagu i energiju. Potom na njih dodaju manje krugove, koji simboliziraju šake i stopala te njihovu pokretljivost (slika 29) (Belamarić, 1986).

Slika 29. „Ja i moje prijateljice“.

Dodavanje kružnih oblika. Olovka (3 g.)

Pretpostavka je da dijete staro između dvije i tri i pol godine ne može zapamtiti više od onoga što može nacrtati. Djeca lakše primjećuju i pamte stvari koje su u pokretu, zato u ovoj fazi ona ne crtaju trup. Privlače ih zvuk, svijetlo i pokret, a trup je relativno statičan dio tijela (Bodulić, 1982). Čak i ako ga crtaju, on im služi samo da bi povezo glavu i udove (Belamarić, 1986).

Prvi lik čovjeka koji dijete nacrtava podsjeća na glavonošca pase često tako i naziva. To nije adekvatan naziv jer, iako odrasli na crtežu vide samo glavu i neke crte, djetetu to predstavlja sve ono što zna o čovjeku i što mu je za njega bitno. Takav prikaz čovjeka predshema je za shematsko crtanje lika ljudi. Takvo se crtanje naziva i pojmovnim crtanjem jer je ono simbol za pojam čovjeka (Bodulić, 1982).

Crtanje „glavonošca“ može se protumačiti i kao djetetovo prikazivanje vlastite samopercepcije. Kada gleda prema naprijed, dijete vidi svoje ruke, koje mu se čine kao da izlaze iz glave, te svoje noge ispred sebe. Također, takvo se crtanje može protumačiti i kao djetetovo crtanje onoga što zna o sebi. Glava mu je važna jer mu služi za govor, promatranje i jelo. Za jelo koristi i svoje ruke, koje mu služe i za hvatanje, a noge su mu bitne jer ga one pokreću. Djetetu te tri stvari predstavljaju sve ono što je potrebno za jedno funkcionalno biće (Grgurić i Jakubin, 2009).

Bodulić (1982) sljedeću fazu naziva fazom realističkoga prikazivanja jer smatra da je u njoj dječji crtež još daleko od realizma. Ta faza traje od treće do osme godine djetetova života, a dijete kroz nju polako postaje sve bogatije za vizualna iskustva te je sposobno pojmovno upotpuniti likove koje crta. Faza realističkoga prikazivanja naziva se i fazom naracije jer dijete sada kroz svoje crteže likovno priča priču, udružujući nacrtane likove s drugim likovima, objektima ili pojavama.

U ovoj fazi dijete više crta srcem nego umom pa je njegov likovni izraz često nepotpun i neistinit. Crtanje srcem temelji se na emocionalnom intenzitetu doživljaja te na djetetovu znanju i iskustvu, a ne toliko na vizualnom iskustvu i stvarnoj objektivnoj slici. Stoga se odraslima ponekad dječji crteži mogu činiti puni grešaka, iako je to ono što je za dijete stvarno u trenutačnoj fazi psihofizičkoga razvoja. (Bodulić, 1982)

5.4. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Hercegu, Rončeviću i Karlavarisu

Laura Varljen Herceg, Anita Rončević i Bogomil Karlavaris u knjizi „Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi“, izdanoj 2010. godine, pišu o metodici likovne kulture u dječjim vrtićima, ističući da opći dječji razvoj ovisi o potencijalu djeteta, odgoju i djelovanju sredine. U psihologiji se obično interpretiraju četiri opće vrste razvoja – kognitivni, tjelesni, socijalni i emocionalni – koji utječu na sve, pa i na razvoj likovnih sposobnosti.

Faza šaranja započinje kada dijete napuni otprilike godinu dana i pet mjeseci, a traje čak dvije godine. Herceg, Rončević i Karlavaris smatraju da djeca mlađa od godinu i pol

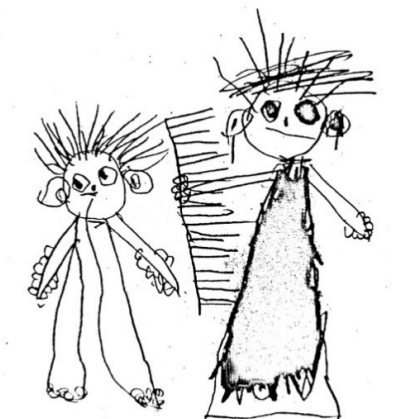
nemaju potrebu ni sposobnosti likovno se izražavati. Dječje likovno stvaralaštvo započinje tek kada uzmu olovku u ruku i počnu po papiru povlačiti prve šare. Šare postupno prelaze iz najjednostavnijih crta, povučenih iz zglobova ramena i lakta, u kružne crte, povučene iz zglobova šake i prstiju. Sve do prelaska u novu razvojnu fazu djeci treba davati mek i intenzivan grafički materijal poput krede, pastele i meke olovke.

Crtanje proizlazi iz psihičke potrebe da se dijete izrazi, a razvoj motorike utječe na spretnost da se to omogući. Motorički razvoj pretvara pravolinijsko kretanje u kružno, dodaje razne varijante šara i oblika... Dječji radovi u ovoj fazi nemaju težište, što znači da se mogu promatrati sa svih strana.

Faza sheme traje od treće i pol godine do pet godine djetetova života. Karakteriziraju je prepoznatljive figure i objekti sastavljeni od najjednostavnijih elemenata. Iako su prikazi u dječjim crtežima još uvijek oskudni, može se prepoznati dječja namjera da nešto prikažu (slika 30. Dijete u ovoj fazi crta ono što je za njega važno (slika 31. Zato čovjek često ima samo glavu i udove, dok trup ne postoji. Na licu se vide oči i usta koje dijete tada smatra najbitnijima (Herceg i sur. 2010). Većina djece nos i usta prikazuje krugom, ali neka djeca usta crtaju uz pomoć zakrivljene linije. Taj su način prikazivanja naučili od neke odrasle osobe jer on nije prirodan (Belamarić, 1986).

Slika 30. „Ovo je garderoba“, Nanizani oblici su kaputići, a crte označavaju cipele

Slika 31. „Mama me češlja“. Za češljanje su najvažniji kosa i češalj. Olovka (4,5 g.)

U ovoj fazi djeca crtaju udove koji nemaju debljinu, a prsti su često dugački i mnogobrojni. Dva su razloga tome. Prvi je nepoznavanje brojenja, a drugi je dječji emocionalni pristup prema osobi i njezinim radnim sposobnostima. U fazi šaranja dolazi do takozvanoga principa glavnoga pravca kojim se ljudski lik prikazuje u vertikali, dok se životinjski likovi prikazuju u horizontali.

Faza razvijene sheme traje od pete do osme godine života, a predstavlja upotpunjavanje prikaza čovjeka i objekata s mnogim detaljima kao što su kosa, uši, odjeća, nakit, debljina udova, obrve... (slika 32) (Herceg i sur. 2010).

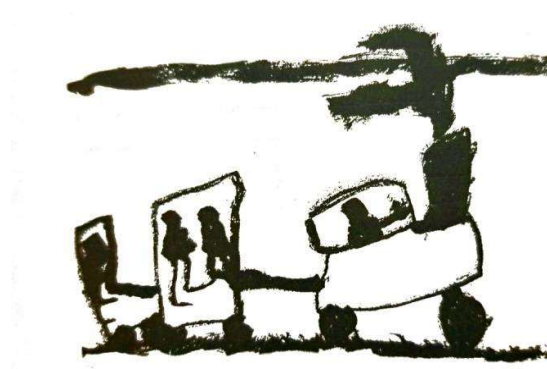

Slika 32. „Kod tate je važna kravata“(veće bogatstvo detalja). Olovka (6,5 g.).

Pred kraj faze sheme, oko četvrte godine života, djeca počinju ljudskoj figuri crtati kosu. U početku se mogu primijetiti različiti simboli za kosu, poput jedne linije ili više posloženih linija, a tek s pet godina, u fazi razvijene sheme, počinju crtati kosu prema vizualnim opažanjima.

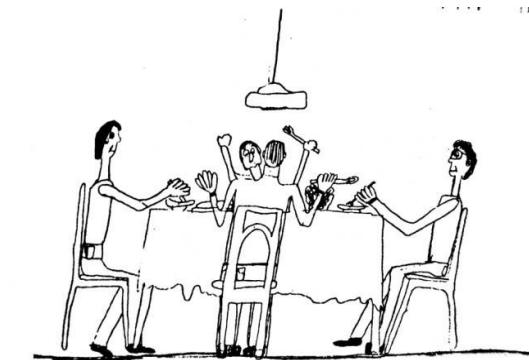
Prije ove faze nije bilo puno zainteresiranosti za prikazivanje odjeće jer ona djeci sama po sebi do tada nije bila važna. U radovima na kojima se može primijetiti odjeća, ona je nacrtana kraj čovjekova lika, u svrhu oblačenja i omatanja (Belamarić, 1986).

Osim interesa za detalje, raste i interes za prikazivanje novih likovnih tema, čime se one proširuju. Sada se na crtežima mogu vidjeti cijele složene radnje poput dobacivanja loptom i raznih oblika rada u kući i prirodi. Također postaje jasno s koje se strane papira rad promatra jer se prostor prikazuje od horizontalne linije na dnu papira koja predstavlja zemlju, do trake na vrhu papira koja označava nebo (slika 32) (Herceg i sur. 2010).

Slika 33. Linija tla i linija neba. Tuš-kist (6 g.)

Faza oblika i pojava traje od osme do desete godine djetetova života. „Ova faza označava bogatije predodžbe djetetova svijeta koje stječe preciznijim promatranjem.“ (Herceg i sur., 2010) Osim povećanja realnosti prikaza figura i pojava, ovu fazu karakterizira i pojava profila, pokreta i osnovnih prostornih odnosa (slika 34). Prikaz pokreta započinje prikazom profila figura i prikazom prostora, koji autori nazivaju opisnim prostorom. Uporaba umjetničkoga materijala u ovoj je fazi dosljednija i predstavlja viši stupanj njegove primjene (Herceg i sur. 2010).

Slika 34. „Obitelj za stolom“.

Izražen profil, anfas, pogled s leđa. Proporcijски usklađeno: pokreti. Linija tla podignuta s ruba papira. Olovka (8 g.)

5.5. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Herbertu Readu

Herbert Read, engleski povjesničar umjetnosti, pjesnik i filozof, razlikuje tri razvojna stupnja dječjeg likovnog izričaja koje povezuje s općim fazama dječjeg razvoja. Prva razvojna faza, prvi stupanj, prema Readu, traje čak do sedme godine djetetova života, a karakterizira ju dječje upoznavanje stvarnosti u vlastitoj okolini. Dijete tako kroz slobodan izraz komunicira s okolinom. Između sedme i četrnaeste godine, u drugom stupnju, dijete, promatrajući svijet oko sebe, stječe sve složenije likovne spoznaje pa takav postaje i njegov likovni izričaj. Read smatra da treći stupanj traje čak do dvadesete godine života, a obilježava ga svjesna primjena likovnog jezika. U tom stupnju razvoja shvaćaju se likovne vrijednosti i sustavi te pravci u umjetnosti i njihove razlike pa se svjesno primjenjuje likovni jezik (Grgurić i Jakubin, 2009).

5.6. Razvojne faze dječjeg likovnog izričaja po Grgurić i Jakubinu

Grgurić i Jakubin (1996, prema Read 1945) smatraju kako se s procesom razvoja dječjeg likovnog izričaja isprepleću i procesi sazrijevanja i učenja. Prvi od njih je proces razvoja motorike ruke, šake i prstiju te ovladavanje instrumentima rada kao što su olovka, kreda ili ugljen. Zatim slijedi proces spoznavanja vlastite okoline i razvijanja znanja o njoj, što postupno dovodi do trećega procesa, a to je potreba prikazivanja vlastite okoline. Ta tri procesa zajedno tvore jednu cjelinu, a koliko su oni naglašeni, ovisi o djetetovoj dobi. Upravo se zato podjele dječjeg likovnog izričaja na razvojne faze, koje su periodizirali različiti stručnjaci, ne razlikuju puno, osim u određivanju dobnih granica.

Dječji likovni izričaj, među ostalim, uvjetovan je godinama starosti, razvitkom mišljenja te pristupom i pogledom na okolinu. Grgurić i Jakubin pratili su i analizirali najčešće motive dječjih crteža ljudski lik, kuća, drvo, prostor, stol – zaključivši da postoje različita shvaćanja likovnoga izričaja kod djece te su ih zatim sistematizirali u tablicu (Grgurić i Jakubin, 1996) (tablica 1).

Tablica 1. Faze likovnoga izraza u djece

Godine starosti	1.2.3.	4.5.6.	7.8.9.10.	11.12.13. 14.15	16.17.
Mišljenje	Predpojmovno	Konkretno predoperacijsko	Konkretno operacijsko	Apstraktno	
Pristup okolini	Spontani			Intelektualno vizualni	
Faze likovnoga izražavanja	Faza izražavanja primarnim simbolima (faza šaranja)	Faza izražavanja složenim simbolima (faza sheme)	Faza intelektualn og realizma	Vizualni realizam	Likovni pojmovni sustavi

6. Usporedba razvojnih faza dječjega likovnoga izričaja kod različitih autora

Mnogi su se istraživači, kritičari, psiholozi i drugi bavili proučavanjem dječjega likovnoga izražaja od samih početaka istraživanja dječjega likovnoga stvaralaštva u 19.

stoljeću do danas. Prethodno spomenuti autori podijelili su taj proces na nekoliko faza. U njihovoj distinkciji postoje mnoge sličnosti, ali i razlike.

Razlike u određivanju razvojnih faza dječjega likovnoga izražaja mogu se pripisati tome da je svaki autor promatrao drugu djecu i njihove likovne radove te da razdoblja u kojima su provedena istraživanja nisu ista. Usprkos različitim uvjetima, najveća je razlika dobnoj razdiobi nekih razvojnih faza. Svi navedeni autori, osim Veljka Bodulića, podijelili su taj proces u četiri faze. On je pak jedini koji svoju periodizaciju završava u osmoj godini djetetova života. Odnosno, on ne piše o razvoju dječjega likovnoga stvaralaštva nakon te dobi, za razliku od ostalih.

Prva je razvojna faza kod svih autora gotovo identična. Razlikuje se samo po nazivu. Češće se naziva fazom šaranja nego fazom izražavanja primarnim simbolima ili fazom slučajnoga realizma jer ju upravo to „šaranja“ najbolje opisuje. Jednostavni mehanički pokreti ruke i šake koji proizvode trag, odnosno šaru na papiru, pružaju djeci zadovoljstvo i užitak.

Drugu fazu svi navedeni autori drugačije nazivaju. Neki ju nazivaju fazom izražavanja složenim simbolima, neki fazom slučajnih sposobnosti, a neki fazom neuspjeloga realizma. No svi se slažu da ju najbolje opisuje djetetova namjera i nastojanje da nešto prikaže. Djeca kroz likovni jezik izražavaju ono što su zamislila, ali su njihovi radovi još uvijek oskudni.

Treća razvojna faza dječjega likovnoga izražaja često se naziva fazom intelektualnoga realizma jer ju obilježava početak apstraktnoga mišljenja. Dijete tada već može kroz svoj crtež ispričati cijelu priču.

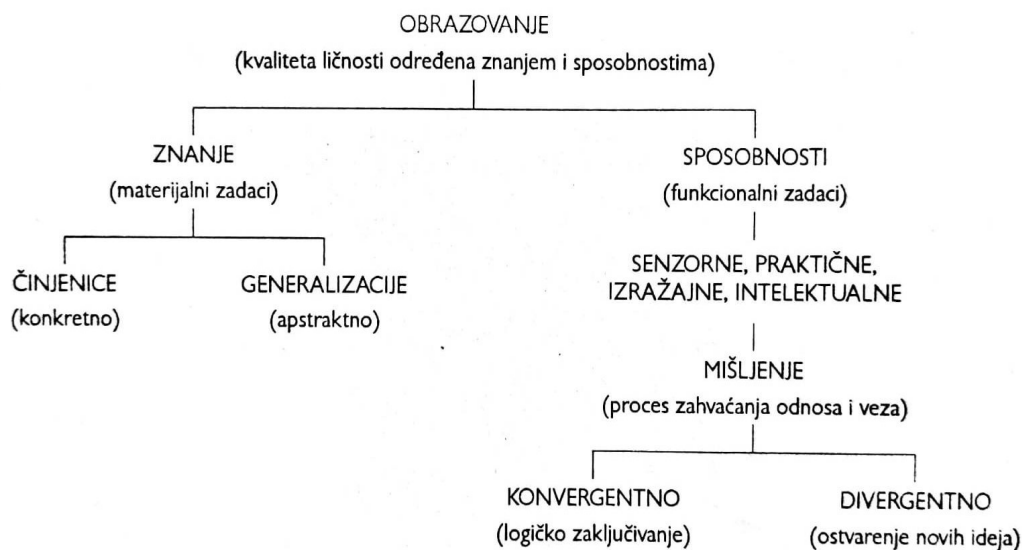
Četvrta, ujedno i posljednja razvojna faza navedenih autora, često se naziva fazom vizualnoga realizma. Karakterizira ju približavanje likovnom izrazu odraslih kroz usvajanje proporcija i prostornih odnosa, bogatstvo detalja i sl.

Iz distinkcije razvojnih faza navedenih autora može se primijetiti da se svi slažu s načinom na koji teče proces razvoja dječjega likovnoga izražaja i stvaralaštva. Manje razlike koje postoje kada se uspoređuju njihove razvojne faze nisu problem jer ih se može pronaći samo u određivanju dobnih granica i samim nazivima faza.

Na kraju, iz pregleda faza dječjega likovnoga izražaja može se zaključiti da proces razvoja likovnih sposobnosti teče određenim, programiranim slijedom, koji je jednak kod sve djece.

7.Kreativnost

„Kreativnost je i sposobnost povezivanja dosad nepovezanih informacija i na taj način iznalaženje novih rješenja. Radi se o procesu koji se odlikuje, otvorenosću duha, prijemčivošću za okolni svijet, željom za promjenom, maštom, invencijom, originalnošću, darom pronalaženja, smislom za bitno, kritičnošću itd.“ (Grgurić i Jakubin, 1996). Na kreativnost se danas gleda kao na opći ljudski potencijal. Za praksu vizualno-likovnoga odgoja i obrazovanja važno je pitanje kontinuiteta kreativnosti, odnosno je li kreativni proces kod djece jednak kreativnom procesu odraslih. Karlavaris (prema Grgurić i Jakubin, 1996) smatra da pojam kreativnost obuhvaća splet obilježja intelekta i osobnosti, emotivnosti, motivacije i drugih čimbenika, koji predstavljaju osnovu stvaralaštva. Prema sljedećoj shemi, u kojoj je prikazano mjesto stvaralaštva u okviru obrazovnog kompleksa (shema 1), likovna je kreativnost rezultat operacija koje se nazivaju divergentnim mišljenjem.

Shema 1. Mjesto stvaralaštva u okviru „obrazovnog kompleksa“

Grgurić i Jakubin (1996, prema Guilford) smatraju da divergentno mišljenje uključuje:

1. redefiniciju (novu uporabu likovnih sadržaja)
2. osjetljivost na probleme (sposobnost uočavanja i otkrivanja likovnih problema)
3. fluentnost (raspolaganje mnoštvom ideja)

4.originalnost (sposobnost otkrivanja novih ideja)

5.elaboraciju (razrađivanje prvotne ideje u detalje)

6.fleksibilnost (lako napuštanje uhodanih puteva).

Također smatraju da kreativan pojedinac treba posjedovati velik fond znanja odakle može crpiti hipoteze za rješavanje likovnih problema te ih povezivati u novu kompoziciju.

Zbog navedenih čimbenika divergentnoga mišljenja, u dječjem likovnom izražaju može se očekivati više kreativan proces nego kreativno realiziran produkt. No ako je sam proces kreativno vođen, kreativan će biti i njegov produkt.

7.1. Razvojni stupnjevi kreativnosti

Kreativnost se može podijeliti na pet razvojnih stupnjeva:

- 1.kreativnost spontane aktivnosti koju obilježava spontan dječji izraz i samostalno izražavanje
- 2.kreativnost usmjerene aktivnosti također obilježava samostalno izražavanje, ali uz svjesno nastojanje za poboljšanjem, koje se postiže realnijim prikazom stvarnosti
- 3.kreativnost invencije karakterizira dječje opažanje i izražavanje novih likovnih odnosa
4. kreativnost inovacije predstavlja unošenje složenijih likovno-jezičnih i tehničkih mogućnosti u likovni izraz zbog kojih dolazi do velikih promjena
5. kreativnost stvaranja označava stvaranje u potpunosti novih likovno-pojmovnih sustava ili stilova.

Razvojni stupnjevi kreativnosti također se mogu uvrstiti u tablicu broj 1 (tablica 2).

Godine starosti	1.2.3.	4.5.6.	7.8.9.10.	11.12.13. 14.15	16.17.
Mišljenje	Predpojmovno	Konkretno pred-operacijsko	Konkretno operacijsko	Apstraktno	
Pristup Okolini	Spontani			Intelektualno vizualni	
Faze likovnoga izražavanja	Faza izražavanja primarnim simbolima (faza šaranja)	Faza izražavanja složenim simbolima (faza sheme)	Faza intelektualnog realizma	Vizualni realizam	Likovni pojmovni sustavi
Stupnjevi kreativnosti	Kreativnost spontane aktivnosti		Kreativnost usmjerene aktivnosti	Kreativnost invencije	Kreativnost inovacije

Tablica 2. Faze misaonog i likovnog djetetova razvoja i stupnjevi kreativnog procesa

ZAKLJUČAK

Ovaj završni rad bavi se pregledom i usporedbom razvojnih faza dječjega likovnog izraza koje već nekoliko stoljeća proučavaju i istražuju brojni stručnjaci. U ovom radu vidljiva je distinkcija tih faza prema najranijim istraživačima, sve do naših, hrvatskih stručnjaka.

Razvojne faze dječjega likovnog izraza, ovisno o autorima, nisu iste, ali su dosta slične. Najveća razlika vidljiva je u određivanju dobne granice, odnosno trajanja određene razvojne faze. Svi autori naglašavaju da te granice nisu strogo definirane, ali osjetne razlike svejedno postoje. Mlađi stručnjaci znaju da one ovise o pojedinom djetetu, njegovim psihološkim odlikama te o mnogobrojnim situacijskim čimbenicima, poput okolinskih čimbenika i pedagoškoga poticaja i vođenja.

Osim opisima i usporedbama razvojnih faza, ovaj rad naglašava važnost dječjega likovnog izražavanja te spominje ulogu kreativnosti. Važan je zbog razvijanja dječje motoričke sposobnosti, razvoja kreativnosti, učenja identificiranja i izdvajanja boja, poboljšanja koordinacije očiju i ruku, spoznaje granica, strukture i percepcije prostora, razvoja samopouzdanja i samopoštovanja te izražavanja i uvida u unutarnji svijet pojedinoga djeteta. Razvoj kreativnosti djeci donosi nove načine razmišljanja te rješavanja problema. Kreativnost djeci donosi želju za promjenom, maštu, originalnost, invenciju, smisao za bitno itd., a njezin razvoj može se primijetiti prilikom usporedbe crteža mlađe i starije djece.

Odgojitelji i pedagozi trebali bi poznavati razvojne faze dječjega likovnog izraza kako bi poticali razvoj djece i pružili im svu širinu i dubinu željena načina likovnog izražavanja.

LITERATURA

1. Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik: likovni jezik predškolske djece: knjiga za: odgajatelje, roditelje, pedagoge, psihologe, psihijatre*. Zagreb:Školska knjiga.
2. Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik: likovni jezik predškolske djece: knjiga za: odgajatelje, roditelje, pedagoge, psihologe, psihijatre*. Zagreb:Školska knjiga.
3. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječjicртеž*. Zagreb:Školska knjiga.
4. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje:metodički priručnik*. Zagreb: Educa.
5. Herceg, V. L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb:Alfa.
6. Jakubin, M. (1999). *Likovni jezik i likovnetehnike: temeljni pojmovi*. Zagreb: Educa.
7. Karlavaris, B. (1988). *Metodika likovnog odgoja 2*. Zagreb:Grafički zavod Hrvatske.
8. Löwenfeld V. i Brittain Lambert W. *Creative and mental growth* (1987.), Prentice Hall, eight edition
9. Maley, C. (2009). *Young children's human figure drawings: an investigation using the Goodenough-Harris Drawing Test and the Rasch Model for measurement*. Doktorska disertacija. Queensland: James Cook University.
10. Novinc, K. (2014). *Komunikacija putem znakova*. Dostupno na – [Komunikacijaputemznakova | Istraži Me \(istrazime.com\)](http://komunikacijaputemznakova.com)

PRILOG

Slika 1. Prvi pokušaji. Olovka (2 g.)

Slika 2. *Moja sestra pleše.* Linije uz noge i ruke označuju plesne pokrete. Desno je gitara, a crte iznad nje označuju zvukove. Olovka (4 g.)

Slika 3. Dijete pokazuje veću kontrolu i koncentraciju crta u nekim dijelovima. Olovka (3 g.)

Slika 4. Novine. Na plohu djelomično uglatoga oblika ucrtani su znakovi za slova i „fotografiju“

Slika 5. Prvi prikaz čovjeka. Primarni simbol glava – noge, olovka (3,5 g.)

Slika 6. Prikaz razlike u spolu kosom i odjećom

Slika 7. *U igri.* Nacrtani likovi, nasumice raspoređeni po papiru, okrenuti su naprijed kao da lebde. Olovka (4 g.)

Slika 8. *Moj grad.* Primjer prostornoga prikaza. Objekti su raspoređeni na horizontalnoj liniji ili na donjem rubu crtaćega papira na relaciji lijevo-desno (5 g.)

Slika 9. *Moj tata i ja.* Olovka (4 g.)

Slika 10. Djetetov crtež spiralama i ravnim linijama

Slika 11. Prikaz ljudi iz različitih profila

Slika 12. Prikaz čovjeka u pokretu (plivanje)

Slika 13. *Lutka u tavanskoj sobi.* Transparentnost prikaza. Desno: dodatni sadržaji izvan kuće koji se događaju u kući i kućica za ptice, vanjski prostor. Olovka (5,5 g.)

Slika 14. *Mama i tata.* „Mama je debela jer nosi seku“. Olovka (4 g.)

Slika 15. *Nogomet.* Učenik multiplicira noge i loptu u putanji za oznaku kretanja. Olovka (8 g.)

Slika 16. *U prometu.* Policajac je najvažniji lik. Olovka (5 g.)

Slika 17. *Obitelj za stolom.* Likovi i stolci prevajeni u ravninu papira. Poliperspektiva. Olovka (8 g.)

Slika 18. *Kuće u nizu.* Rasklopljeni oblik. Kuće sagledane s prednje, zadnje i s bočnih strana. Transparentnost kuća i prevaljenost drveća. Olovka (8 g.)

Slika 19. *Ulica.* Vertikalna perspektiva. Olovka (7 g.)

Slika 20. *Radni stol.* Obrnuta perspektiva. Olovka (7 g.)

Slika 21. *Obitelj za stolom.* Poliperspektiva. Olovka (6 g.)

Slika 22. *Motiv iz Zagreba.* Geometrijska perspektiva, prostorni odnosi, cjelina–detalji. Lavirani tuš (11 g.)

Slika 23. *Pogled na Zagrebačku goru.* Zračna perspektiva. Gvaš (13 g.)

Slika 24. Kružno risanje. Olovka (2 g.)

Slika 25. Mrtva priroda. Optička metoda oblikovanja(učenik, 14 g.)

Slika 26. *Partizan.* Primjer prostornoga prikaza(dijete, 9 g.)

Slika 27. Kružne šare(dijete, 4 g.)

Slika 28. *Moja baka.* Olovka (3 g.)

Slika 29. *Ja i moje prijateljice.* Dodavanje kružnih oblika. Olovka (3 g.)

Slika 30. „Ovo je garderoba“. Nanizani oblici su kaputići, a crte označavaju cipele. Dijete se trudi nešto prikazati. Olovka (3,5 g.)

Slika 31. „Mama me češlja“. Za češljanje su najvažniji kosa i češalj. Olovka (4,5 g.)

Slika 32. „Kod tate je važna kravata“. Veće bogatstvo detalja. Olovka (5,5 g.)

Slika 33. Linija tla i linija neba. Tuš-kist (6 g.)

Slika 34. *Obitelj za stolom.* Izražen profil, anfas, pogled s leđa. Proporcijski usklađeno: pokreti. Linija tla podignuta s ruba papira. Olovka (8 g.)

Shema 1. Mjesto stvaralaštva u okviru „obrazovnoga kompleksa“

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojega rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'D. Kri', written over a horizontal line.

(vlastoručni potpis studenta)